

ХУДОЖНЯ РІЗНОМАНІТНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ АНГЕЛА ТА ЙОГО СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена дослідженню та інтерпретації символічних сенсів постаті ангела у європейській літературі. Автор розглядає образ ангела через призму уявлення ангелів як супротивників людини, як символ вогню, вітру, світла. Важливим видається визначення числової символіки та художньої функції кольору у семантичній парадигмі образу ангела.

Ключові слова: ангел, ангелологія, символ, образ, парадигма, інтерпретація.

Літ. 20.

Постановка проблеми. Тема, заявлена у титулі статті, безперечно, є актуальною вже хоча б тому, що сама по собі постать ангела є вічно цінним і вічно актуальним феноменом, який у всі часи викликає зацікавлення, а звернення до сакральної проблематики у філософсько-наукових інтенціях XIX – XX століть нині особливо активізуються в умовах пострадянського культурного простору, в якому релігія стала вагомим чинником суспільного життя. Найбільш привабливим у статті є те, що в ній не просто досліджуються релігійні мотиви, наявні у художньому творі, а й інтерпретуються функції окремо взятого релігійного образу, який у художньому тексті набуває різних додаткових семантичних і символічних значень.

Аналіз останніх досліджень. Серед досліджень зазначеної проблематики варто виділити праці С. Аверінцева [1], К. Костів [6], В. Виноградова [3], М. Рудвіна [19]. Новим баченням проблеми ангелології у європейській літературі можна вважати також ряд власних статей: “Ангел як вічний образ у європейській поезії” [10], “Ангелологія у Тараса Шевченка” [11], “Терменевтика художнього образу ангела в українській літературі” [12], “Національна специфіка ангелології у поезії українського романтизму” [13], “Символічна парадигма образу ангела у літературі” [14], “Специфіка релігійних пошуків Вільяма Блейка (до інтерпретації образу ангела)” [15], “Витоки та ідейно-естетичний зміст ангелології у європейській літературі” [16] та ін.

Мета статті полягає у дослідженні символічних значень образу ангела як супротивника людини, як символ вогню, вітру, світла, його числової символіки та символіки кольору у європейській літературі.

Виклад основного матеріалу. Для нашого дослідження, присвяченого образу ангела у літературі, найважливішим є поняття структури художнього образу. Зрозуміло, що семантичні складові кожного художнього образу творять

певну смислову парадигму, межі якої зумовлюють функціонування даного художнього образу у літературі та його символічні значення. Як ми вже згадували у вище зазначених статтях, структурними елементами символічної парадигми образу ангела у європейській літературі є ангел як посередник, вісник, посланець; демон або геній; двійник (тінь); охоронець, хоронитель (людини); супротивник людини, грішний ангел; ангел як символ вогню, вітру, світла; числова символіка образу ангела і символіка кольору. У даній статті ми зупинимось на окремих значеннях постаті ангела.

Одним із аспектів уявлення про ангелів є погляд на **ангела як супротивника людини**. Як зазначають дослідники, ангелам-противникам Бога відповідають слова “диявол”, “сатана”, “біс”, “чорт”, “злий дух” тощо. Слово “диявол” грецького походження і означає наклепник, обмовник, спокусник, звабник, звідник. Існують такі біблійні варіанти найменування диявола: Вельзевул (князь бісів або демонів, начальник злих духів – Мт. 10, 25; 12, 24, 27; Мр. 3, 22), белійяр (велійял, веліял – 2 Кор. 6, 15), князь цього світу (Ів. 12, 31), бог цього світу (2 Кор. 4, 4), князь, що панує у повітрі (Еф. 2, 2), душолюб, вбивця, неправдомовець, батько неправди (Ів. 8, 44), лукавий (Мт. 13, 19, 38), противник (1 Тим. 5, 14), спокусник (Мт. 4, 3; 1 Сол. 3, 5), стародавній вуж (Об. 20, 2), змії, великий змії, прудкий змії, дракон, левітан (Об. 12, 9, Іс. 27, 1) тощо [6, 113].

У вірші “Молитва” Оксани Лятуринської (1902 – 1970) зустрічаємо один із названих відповідників супротивника образу ангела, причому авторка одночасно говорить і про Князя пітьми, і про святих ангелів, котрі повинні його побороти: “Вседержцю, зведи Своє берло Господне!

У світі панує **Князь Тьми**.

А людство змагатися з Князем не годне.

Пошли **Божих воїв з крильми!**”

[8, 356; курсив наш – Г.У.]

ХУДОЖНЯ РІЗНОМАНІТНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ АНГЕЛА ТА ЙОГО СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Із найдавніших часів уява людини постійно перебуває утрі з особою Зла, тому сатана є вічним джерелом пафосу і поезії. Диявол як поетична постать не має собі рівних [19]. Не брати до уваги символіку постаті диявола в європейській літературі, означало б відкинути творчість Данте, Лютера, Мільтона, Гете, Байрона, Шатобріана, Гюго, Франса, Гайне, Лермонтова.

Природа ангелів звичайно описується через **уподібнення** найбільш тонкому, легкому і рухливому у матеріальному світі – **вогню, вітру і світлові**. Символіка цих образів творить наступний компонент символічної парадигми образу ангела у літературі.

Символіка **вогню** отримала глибинний вимір, оскільки вогонь – це метафора для опису самого Бога (Яхве – вогонь народжуючий). За спостереженням дослідників, на Русі було відомо два типи вогню – пекельний і небесний. В одній із легенд говориться, що до першого гріха люди не мали вогню на Землі. Після гріхопадіння відкрились ворота пекла і звідти вирвалось полум'я і з'явилося на Землі, щоб чинити людям шкоду пожежами, обманювати спалахами на місцях скарбів, бентежити вогневидними появами бісів у повітрі. Крім пекельного, був посланий з неба і той вогонь, яким спалювались жертви, що приносились Богу, і усувались численні лихоліття [18, 357].

Спорідненість з **вітром** природи ангелів спостерігається вже у тому, що старовірська, арамейська й арабська мови позначають “дух” та “вітер” одним і тим же словом (руах, руха, рух) [4, 15]. В одному зі старозавітних псалмів (103) поет звертається до Господа, який ішов “на крилах вітрів” (або “на крилах духів”) з такими словами: “Він чинить вітри за своїх посланців, палючий вогонь – за Своїх слуг” (Пс. 104, 4). Тут образи вогню, духу, вітру і вісників сплавлені в один образ стихійно-надстихійної міці та стрімкого пориву [1, 32]. У новозавітному Апокаліпсисі ангели мають владу над вітрами (Об. 7, 1).

І, нарешті, ангели – це “ангели **світла**”, їхні тіла та одяг ніби складаються зі світла, вони є легкими, швидкими та блискучими. Слово “світло” входить до складу традиційного єврейського імені одного з архангелів – Уриїл (Уриель). Церковні співи називають ангелів “светами вторыми” (після Бога): “Бесплотным Ангелы, Божию престолу предстояще, и отонудными светлостями облистаемы, и светолитии вечно сияюще, и свети бывающе втории...”; “Светы явил еси, Щедре. Ангелов Твоих невещественное существо, неизреченного света исполняеми непрестанно...” (із Служби

Собору св. Архистратига Михайла та інших безтілесних сил. 8 листопада) [1, 31]. Таке уподібнення викликано, зокрема, тим, що вітер і світло є в матеріальному світі найвитонченішими, легкими, рухливими, швидкими субстанціями, а саме такі характеристики виділяли ангельську природу [4, 16].

Характерний приклад у цьому плані зустрічаємо у поемі “Ангел смерті” М. Лермонтова, де образ ангела творять тихі і блискучі промені, що нагадують нічну зірку:

“Лучами тихими блистая,
Как полуночная звезда,
Манил он смертных иногда,
И провожал он к дверям рая
Толпы освобожденных душ...” [7, 187].

Опис світлових, ефірних та вогнених властивостей ангела з відповідною символікою зустрічаємо й у вірші А.Фета “Соловей и роза”:

“Однажды **сияющий ангел**,
Купаяся в **безднах эфира**,
Узрел и кустарник, и птичку
В долине ночной Кашемира.

И нежному ангелу стало
Их видеть так грустно и больно,
Что с неба **слезу огневую**
На них уронил он невольною”
[17, 80; курсив всюди наш – Г.У.]

У художній різноманітності образу ангела у європейській літературі зустрічаються образи “білих” і “чорних ангелів”, тому важливим видається визначення ідейної символіки та художньої функції **кольору** у поетичній цілісності твору. Надзвичайно цікавим, написаним у постмодерністичній манері, є вірш про білого ангела Ігоря Калинця, який має навіть і постмодерністичну назву – “На листівці – Сальвадор Далі. Мрія”. Вірш побудований на принципі протиставлення образу білого ангела образів пурпурової троянди, між якими розгортається доля ліричного героя:

“**Білого Ангела** тепер не обходить
що я більше ніколи без нього
не побачу Пурпурову Троянду
усні у дрімоті у маячні” [5, 48; курсив наш – Г.У.]

Нарешті, окремо слід зазначити зв'язок символіки ангелів із **числовою символікою**. Згадаємо тут хоча б “Трійцю” Андрія Рубльова. Зрозуміло, що зображені на знаменитій картині три ангели виражають передусім релігійний догмат про трійцю. Символіка ангелів тут пов'язана зі специфікою християнського світобачення. Павло Флоренський, інтерпретуючи ідейний зміст картини Рубльова, писав: “Нас

ХУДОЖНЯ РІЗНОМАНІТНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ АНГЕЛА ТА ЙОГО СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

умиляет, поражает и почти ожигает в произведении Рублева вовсе не сюжет, не число “три”, не чаша за столом и не крыла, а внезапно сдернутая перед нами завеса ноуменального мира, и нам, в порядке эстетическом, важно не то, какими средствами достиг иконописец этой обнаженности ноуменального и были ли в чьих-либо других руках те же краски и те же приемы, – а то, что он воистину передал нам узренное им откровение” [9, 52].

Незважаючи на велику ліричну настроєність “Трійці” Андрія Рубльова, вона не знайшла відгуків у поетів. Своєрідним натхненням вона стала лише для російського поета Віктора Василенка (вірш “Три ангела, три странника у дуба”) [9, 89].

На відміну від малярства, у літературі найчастішими є твори не про три, а про два ангели, що символізують дві протилежні сили: добро і зло (або життя і смерть). Щодо символіки трьох ангелів, то про трьох ангелів йдеться і у вірші Павла Тичини “Війна”, де у своїй єдності цей образ символізує всесутність Бога, як і на картині Рубльова; у вірші Тичини йдеться про Святу Трійцю:

“Кладусь я спать.

Три янголи в головах стоятъ.

Один янгол – все бачить.

Другий янгол – все чуе.

Третій янгол – все знає”

[8, 269; курсив наш – Г.У.]

Зазначені нами символічні сенси образу ангела не вичерпують усієї символіки, котра кожен раз залежить не тільки від семантики традиції, відображеної у парадигмі, а й від конкретного поетичного світу автора і конкретного твору.

Добрим прикладом у цьому плані може бути ангелологія Анни Ахматової, свого часу вже досліджена Віктором Виноградовим [3]. Відомий російський філолог писав, що ангели є природним доповненням до кола символів, які змальовують передсмертних і посмертних супутників ліричної героїні Анни Ахматової. Вони дають їй певний матеріал для порівняння:

“О, если бы ты мог когда-нибудь устать!

Так мертвый говорит, убийцы сон тревожа,

Так *ангел смерти* ждет у рокового ложа”

[2, 81; курсив наш – Г.У.]

Ангели беруть безпосередню участь у всіх епізодах любовного життя героїні, не відводячи від неї погляду:

“Божий *ангел*, зимним утром

Тайно обручивший нас,

С нашей жизни беспечальной

Глаз не сводит потемневших”

[2, 92; курсив наш – Г.У.]

В образі ангела тепер їй вимальовується “коханий”, до того ж ця метаморфоза мотивується християнською поведінкою героїні:

“За то, что всем я все простила,

Ты будеш *ангелом* моим”

[2, 117; курсив наш – Г.У.]

Наведені приклади свідчать, що образ ангела у Ахматової кожен раз залежить від контексту вірша. З одного боку, образ ангела є традиційним, і його семантика може визначатися окресленою нами парадигмою. Але, з іншого боку, кожен вірш дає нове бачення ангела, новий ліричний світ, у якому ангел теж постає новим, з іншою символікою.

Широка палітра символіки ангелології була використана майстрами слова і у ХХ столітті. Образ ангела з’являється у кінці відомої новели Томаса Манна “*Tod in Venedig*” (“Смерть у Венеції”), коли перед очима помираючого письменника, Густава фон Ашенбаха, хлопчик-поляк перевтілюється в ангела смерті і веде його у Безконечне. За два роки після появи новели Т. Манна Франц Кафка описав у своїх “Щоденниках” з’явлення ангелів у дещо інший спосіб: поява золотих і блакитно-фіолетових ангелів із білими крильми, які опустилися у кімнату поета, є яскравою картиною, яка, немов веселка, розриває похмурий світ Кафки.

Цікавими є ангели у творчості італійця П’єра Паоло Пазоліні (1922 – 1975). Ми зустрічаємо його ангела в оповіданні “Теорема” в образі поштаря Ангело, якого називали Ангіоліно (“ангелятко”). Цей поштар з’являється там, де виникають певні проблеми, і як тільки вони розв’язуються, Ангіоліно зникає і вирушає в інші місця, до інших людей, виконуючи функцію ангела-вісника миру, щастя і радості. У нашому випадку можна було б згадати і ангелів Фрідріха Гельдеріна, Анатолія Франса, Поля Валері, Георга Тракля, Альфреда Дебліна та багатьох інших європейських письменників. Усі ці приклади свідчать про постійну присутність ангелів у європейській культурі. Їхня “всюдисутність” вказує на центральне місце, яке ці істоти посідали у людській уяві і все ще посідають: як символ радості та надії, як глибоко вкорінений у людській психіці архетип (за вченням Юнга), який перебував під впливом релігій і міфів.

Висновок. Усі ці приклади свідчать про постійну присутність ангелів у європейській культурі. Їхня “всюдисутність” вказує на центральне місце, яке ці істоти посідали у людській уяві і все ще посідають: як символ радості та надії, як глибоко вкорінений у людській

ХУДОЖНЯ РІЗНОМАНІТНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ АНГЕЛА ТА ЙОГО СИМВОЛІЧНІ ЗНАЧЕННЯ У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

- психіці архетип (за вченням Юнга), який перебував під впливом релігії і міфів.
1. Аверинцев С.С. *София – Логос: Словарь*. – К.: Дух і Література, 1999. – 464 с.
  2. Ахматова А.А. *Сочинения: В 2 т. / Художественная литература*. – 2-е изд. – М., 1990. – Т.1: *Стихотворения и поэмы*. – 525 с.
  3. Виноградов В.В. *О символике А.Ахматовой // А.А.Ахматова: pro et contra / Сост., вступ. ст., примеч. Св. Коваленко*. – СПб.: РГХИ, 2001. – С. 260 – 329.
  4. Дорофеев Д.Ю. *Место ангелов в христианской картине мира // Книга ангелов: Антология*. – СПб.: Амфора, 2001. – С. 8 – 24.
  5. Калинець І. *Малий поетичний зільник*. – К.: Факт, 2000. – 94 с.
  6. Костів К. *Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів*. – К.: Україна, 1995. – 427 с.
  7. Лермонтов М.Ю. *Полное собрание стихотворений: В 2 т. / Советский писатель, Ленингр. отделение*. – Л., 1989. – Т.2: *Стихотворения и поэмы*. – 688 с.
  8. Слово благовісту: *Антологія української релігійної поезії / Упоряд. Т.Ю. Салига*. – Львів: Світ, 1999. – 784 с.
  9. Троица Андрея Рублева. *Антология. / Сост. Г.И. Вздорнов*. – М.: Искусство, 1989. – 143 с.
  10. Удяк Г. *Ангел як вічний образ у європейській поезії // Проблеми гуманітарних наук: Наук. записки Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І.Франка*. – Дрогобиц: НВЦ “Каменярь”, 2002. – Вип. 10. – С. 205 – 215.
  11. Удяк Г. *Ангелологія у Тараса Шевченка /* *Біблія і культура: Зб. наук. статей*. – Чернівці: Рута, 2002. – Вип. 4. – С. 109 – 114.
  12. Удяк Г. *Герменевтика художнього образу ангела в українській літературі // Літературознавчий збірник*. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – Вип. 13. – С. 71 – 81.
  13. Удяк Г. *Національна специфіка ангелології у поезії українського романтизму // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць*. – Вип. 34. – Ч.1. – К.: Твім інтер, 2009. – С. 224 – 233.
  14. Удяк Г. *Символічна парадигма образу ангела у літературі // Літературознавчий збірник*. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – Вип. 7 – 8. – С. 23 – 32.
  15. Удяк Г. *Специфіка релігійних пошуків Вільяма Блейка (до інтерпретації образу ангела) // Поетика художнього твору та проблеми його інтерпретації: Зб. наук. пр.* – Дрогобиц: Коло, 2002. – С. 80 – 87.
  16. Удяк Г. *Витоки та ідейно-естетичний зміст ангелології у європейській літературі // Наукові записки Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди*. – Серія літературознавство. – Вип. 4 (60). – Ч. 2. – Харків: ППВ “Нове слово”, 2009. – С. 130 – 137.
  17. Фет А.А. *Сочинения: В 2 т. / Художественная литература*. – М., 1982. – Т. 1.: *Стихотворения. Поэмы. Переводы*. – 575 с.
  18. *Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Сост. В. Андреева и др.* – М.: Локид; Миф, 2000. – 576 с.
  19. Rudwin M. *Diabei w legendzie i literaturze*. – Krakow: Znak, 1999. – 357 s.

Стаття надійшла до редакції 17.03.2011

Знайди час...

- Знайди час на призадуму – вона є джерелом сили.
Знайди час на розвагу – вона є тайною вічної молодості.
Знайди час на читання – вона є джерелом мудрості.
Знайди час на молитву – вона є наймогутнішою силою на землі.
Знайди час на любов інших, на те, що тебе любили – вона є Богом даний привілей.
Знайди час на приятельство – вона є дорогою до щастя.
Знайди час на успіх – він є музикою душі.
Знайди час на давання – день бо короткий, щоб бути самолюбом.
Знайди час на працю – вона є ціною успіху.
Знайди час на милосердя – вона є ключем до неба.

Роман Іванецький

